

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ПАМ'ЯТЬ

МАГОМЕДОВ Б.В. КЕРАМИЧЕСКИЕ ПРЯСЛИЦА ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ /
ИА НАН УКРАИНЫ. – КИЕВ, 2015. – 170 с.; 18 рис., 6 табл., илл.

Бібліографія Б. Магомедова протягом останнього часу поповнилась двома цікавими роботами з типології “малоінформативних” до сьогодні та майже втрачених для науки (т.зв. “чорна археологія”) дрібних речей – глиняних пряслиць та золотих кільцеподібних підвісок з вушком [Магомедов, 2015, 2016] (великі етнічні компоненти – житлобудівництво, поховальний обряд, кераміка – вже не проблема черняхівської культури для Бориса Вікторовича – Магомедов, 2001). Монографічній публікації пряслиць черняхівської культури – плоду багаторічного збору інформації та думання – і присвячено цю рецензію.

За Б. Магомедовим, пряслиця – звичайна знахідка на пам’ятках черняхівської культури, яка проте рідко привертає увагу дослідників. Виходячи з цього, автор формує мету роботи – “з’ясування походження окремих форм черняхівських прясел і способів їх декоративного оформлення, як одного з показників культурно-етнічного складу населення” (автор називає важок веретена то пряслицем, то пряслон: за нами, прясло – це конструкція з веретена, пряслиця та нитки на веретені, пряслице – лише важок на кінці веретена).

Подальшими тезами монографії Б. Магомедова є наступні твердження. Пряслиця в давніх суспільствах – це частина жіночої субкультури. У неоднорідних за складом археологічних культурах пряслиця з різними культурно-етнічними ознаками є показником присутності в них лише жіночої частини того чи іншого населення.

Автор використовує досить усталені терміни для визначення частин пряслиця – площадка (основа), бокова поверхня, бокове ребро, канал. В основі типологічного поділу пряслиць традиційно лежить їхня геометрична форма. У відповідності з цим в категорії “керамічні пряслиця черняхівської культури” автор виділяє наступні види: 1) вид А – біконічні пряслиця, 2) вид В – конічні пряслиця, 3) вид С – сферичні пряслиця, 4) вид D – циліндричні пряслиця, 5) вид Е – пряслиця з виділеною основою, 6) вид F – пряслиця “цибулеподібної” форми. В цю схему вкладаються практично усі черняхівські пряслиця.

На походження пряслиць, як і інших археологічних артефактів, вказує не лише їхня форма, а й декоративне оформлення. Декором для пряслиць слугують, насамперед, різні види орнаменту. Основними видами декору черняхівських прясел є графічний, штампований і пластичний, які іноді перемежуються.

Статистика вказує, що в черняхівській культурі повністю домінує вид А (біконічна форма – 80,8 %). Далі – вид В (конічні пряслиця – 7,1 %), С (сферичні пряслиця – 6,6 %), D (циліндричні пряслиця – 3,7%).

Черняхівський комплекс пряслиць виник в основному на базі традицій прищлого населення вельбарської культури (готів) і в меншій мірі пшеворської культури (вандалів). У басейні Верхнього Дністра повністю переважала традиція місцевої зубрицької культури, яка частково проявилася і на Середньому Дністрі. У різних черняхівських регіонах в невеликій мірі помітний вплив інших місцевих культур – фракійських, сарматської та київської.

Набір типів пряслиць групи пам'яток Черепин–Теремці на Верхньому і Середньому Дністрі підтверджує генетичну спадкоємність цієї групи від зубрицької культури. Одночасно він демонструє різку відмінність групи Черепин–Теремці від основного масиву пам'яток черняхівської культури.

Форми пряслиць групи пам'яток “горизонту Боромля” є додатковим свідченням міграції частини населення з регіону Верхнього Придністер'я на схід України, але не дозволяють припускати її участі у формуванні черняхівського населення цього регіону.

Поступова уніфікація форм черняхівських пряслиць є відображенням процесу стирання рецидивів племінної і кланової відокремленості, відображенням у матеріальній сфері процесу зміцнення єдності *“готського народу”*.

У ранньому середньовіччі на основній території черняхівської культури (з Верхнім і Середнім Придністер'ям включно) поширюються слов'янські культури (пеньківська, праська, колочинська), які мали цілковито інший набір форм пряслиць.

Водночас в рецензованій роботі не розглянуто таку важливу сторону існування пряслиць, як їхній виробничий аспект, прядіння як археологічний артефакт. Форма пряслиць, їхня вага, в якійсь мірі – маркування, розподіл важків по об'єктах, їхня кількість, на наш погляд, дозволяють зробити цілу низку висновків щодо характеру прядіння, ступеню його спеціалізації, статеві-вікового поділу праці у цій галузі тощо.

“Прядіння ниток для тканини є одним з найдавніших видів домашнього виробництва”, с. 9. Ця, на перший погляд, аксіома потребує уточнення: прядіння, безумовно, проводилось в рамках домашнього виробництва, силами кожної жінки на селищі (пряслиця знаходять у всіх житлах і низці поховань). Але було воно лише етапом виготовлення кінцевого продукту – тканини, не самодостатнім, а допоміжним виробництвом, далі потребувалось ткацтво, яке могло бути й, очевидно, майже завжди було (на це вказує розподіл грузил-відтяжок нитки вертикального ткацького верстату на поселенні – лише в окремих спорудах-майстернях) професійним чи й товарним спеціалізованим ремеслом [Войнаровський, 2016]. Ткацтвом займались, очевидно, лише окремі майстрині, ткали в своїх звичайних житлах (скупчення грузил лише в окремих спорудах на поселенні). Напевно, саме майстрині-ткалі займались вищупуванням та первинною обробкою конопель в черняхівській культурі, а ось пряжу й нитки, очевидно, виготовляли жінки в кожному домогосподарстві (пряслиця чи не в кожному житлі, виготовлення ниток, до речі, займає 75 % часу виготовлення тканини взагалі – Колчин, 1985, с. 265). Цим, можливо, й пояснюється факт, що *“В жіночих похованнях давніх народів часто знаходять по два і більше пряслиць різних типів та розмірів, очевидно, як змінних деталей веретена. Хоч знахідки пряслиць у кількості п'яти і, тим паче, десяти потребують іншого пояснення (черняхівський могильник Ружичанка, пох. 19, і вельбарський могильник Масломенч, пох. 474)”*, с. 9: на наш погляд, жінки селища зносили напрядену ними нитку, намотану на кількох пряслах, до ткачинь, які й виробляли відповідну до кількості прясел тканину; для врахування кількості прясел і нитки й, відповідно, *“заробленого”* жінками селища полотна окремі пряслиця на пряслах ще й позначалися особистими мітками (*“Нанесені на пряслиця написи та окремі зображення могли слугувати знаками власності чи магічними символами («оберегами»)”*, с. 29).

“Більшість черняхівських пряслиць є ремісничою продукцією гончарних майстерень. Правильна геометрична форма, склад глини та рівномірний горновий випал сірого кольору вказують на те, що їх виготовляли паралельно зі столовим чи, рідко, кухонним посудом”, с. 14. На наш погляд, усі пряслиця виготовлялись гончарами, навіть якщо пряслиця були явно ліпними: ліплений від руки посуд – теж продукція майстрів-гончарів (майстринь), а не кожного осідника селища; якщо б пряслиця продукувались кожною жінкою селища, їхня номенклатура була б набагато ширшою, ніж фіксується, до того ж, ніяких слідів виробництва пряслиць (глини, заготовок, браку, опалювання важків) у житлах не знайдено.

“Ми розглянули зображення кількох тисяч пряслиць черняхівської культури. З них в статистичних розрахунках використані 930 екземплярів з повних публікацій пам'яток, а також

іноді із звітів. В основному це могильники”, с. 17. На нашу думку, у такому відборі для статистики й криється важлива помилка, на що ми вже звертали увагу, рецензуючи раніші праці Б. Магомедова [Войнаровський, 2002]: статистичній обробці надають насамперед матеріали з черняхівських могильників. Поселення черняхівської культури вивчені недостатньо й нерівномірно, розкопаних широкими площами мало, повністю досліджених (житлова, господарська, виробнича частини, ресурсна зона), на відміну від могильників – жодного. Водночас і некрополі черняхівської культури на сьогодні досліджені односторонньо: розкопувались насамперед могильники, які легко знаходять і фіксують: розлогі, з тілопокладеннями, в зоні культури карпатських курганів – з курганами, з “багатим” інвентарем (готські); поля ямкових чи урнових поховань – маловловимих, майже без супровідного матеріалу, в масі знищених оранкою (для черняхівської культури – регіони зі слов’янським чи фракійським етносом, спорадично чи черезполосно з германськими – у всіх без виключення регіонах культури) – не виявлено й для аналізу не залучено. Тобто, проаналізовано насамперед могильниковий матеріал – часто специфічний, спеціально відібраний чи й виготовлений для поховання (“Як і в поховальному інвентарі перевага надавалась кружальному посуду (а не грубому ліпному), померлу в загробний світ частіше супроводжувало веретено з пряслищем ремісничого виробництва звичайної стандартної форми (а не грубіший домашній виріб)”, с. 37, в основному ж – з односторонньо вибраним етнічним наповненням. Тому висновок Б. Магомедова “Вельбарські й пшеворські типи 91,0 %, зубрицькі типи 3,0 %, київський тип 0,2 %, фракійські типи 3,0 %, сарматські типи 3,0 %... Переважна більшість типів пряслиць належить прийшлому компоненту, що представлений германськими культурами”, с. 47, потребує подальшої корекції із залученням виключно поселенської вибірки матеріалу всіх зазначених культур (вельбарські поселення, як і сарматські осідки, вивчені недостатньо).

Крім того, “Під час вивчення пряслиць слід враховувати, що їх типи могли переміщуватись у просторі лише разом з носіями цієї субкультури або з групою населення чи з окремими жінками, які потрапили в інше культурне середовище як полонянки чи дружини. В новому культурному оточенні традиція використання привичного типу пряслиць могла передаватись по жіночій лінії до іншого покоління разом з навичками домашнього господарства”, с. 10, ми вивчаємо пряслиця конкретної пам’ятки без врахування походження носія цього предмета (“У складних за складом археологічних культурах пряслиця з різними культурно-етнічними ознаками є показником присутності в них лише жіночої частини того чи іншого населення”), а пряслиця “прийшого” компоненту черняхівської культури (вельбарські й пшеворські) присутні практично на кожній дослідженій черняхівській пам’ятці.

До того ж, “Вид В, конічні пряслиця... (7,1 %) мають більш різноманітне походження, ніж біконічні пряслиця. ... Деякі форми конічних пряслиць в різних культурах практично співпадають, тому вони могли виникнути у черняхівського населення з різних джерел”.

“У цілому, за результатами картографування культурно-етнічних типів пряслиць можна заключити, що найбільш змішане населення проживало в західних та південно-західних регіонах черняхівського ареалу”, с. 47: це, в основному, справедливо відображає етнічну карту черняхівської культури, де саме західні й південно-західні простори населяли слов’яни, фракійці та прийшли сармати.

“За ознакою домінування типів пряслиць пам’ятки типу Черепин – Теремці виділяються з черняхівської культури так само впевнено, як і за комплексом решти археологічних ознак, і відображають змішання зубрицьких та фракійських форм... Це вповні погоджується з уявленнями про складання верхньодністровських створжитностей пізньоримського часу на основі зубрицької і (в меншій мірі) липицької культур. Можливо, мав рацію Д.Н.Козак, який пропонував розглядати пам’ятки типу Черепин Теремці (Черепин-Ріпнів) не як черняхівські, а як прояв пізнього етапу зубрицької культури”, с. 52. Ми вже вказували на штучність визначень АК чи КТ, у т. ч. й зубрицької культури, пізнього етапу зубрицької культури чи групи Черепин–Теремці черняхівської культури [Войнаровський, 2010]. Черняхівські пряслиця тут у найменшій мірі можуть вирішити цю проблему.

І наостанок: на кого розраховане розлоге українське резюме в науковій монографії, написаній російською мовою? Адже вітчизняний сегмент наукового загалу вільно володіє й російською. Чи не краще було б, враховуючи германськість (за автором) черняхівської культури, її поширеність у Молдові та Мунтенії, подати, крім англійського, ще й німецьке та румунське резюме (а самі монографії, звичайно, писати українською).

Загалом українська археологія римської доби неочікувано поповнилась цінним монографічним дослідженням досить поширеного артефакту давнього виробництва – глиняних пряслиць черняхівської культури, а українські дослідники – повною базою даних і глибокими висновками з типології, хронології та етнокультурного наповнення цієї категорії знахідок. З чим нас усіх, насамперед автора, і вітаємо.

ЛІТЕРАТУРА

Войнаровський В. (2002). Рецензія на: Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. – Lublin, 2001 // Записки НТШ. Праці Археологічної комісії. – Львів. – Т. 244. – С. 687–693.

Войнаровський В. (2010). Проблема культурной атрибуции памятников типа Черепин III–V вв. н.э. (производственный комплекс Гряды I около Львова) // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний время и Великого переселения народов. Конференция 2. Ч. 2. – Тула. – С. 63–94

Войнаровський В.М. (2014). Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в I–XIII ст. (археологічне відображення та інтерпретація). – Львів. – 440 с.

Войнаровський В. (2015). Ткацтво у населення півдня Східної Європи в I тис. н. е.: артефакти та рівень спеціалізації // МДАПВ. – Вип. 18. – Львів. – С. 136–149.

Войнаровський В. (2016). Про загальну типологію виробничих занять давнього населення // МДАПВ. – Вип. 20. – Львів. – С. 131–139.

Колчин Б.А. (1985). Ремесло // Древняя Русь. Город, замок, село. – Москва: Наука. – С. 260–265

Магомедов Б.В. (2001). Черняховская культура. Проблема этноса. – Lublin. – 290 с.

Магомедов Б.В. (2016). Черняховские золотые кольцевидные подвески с ушком // Оіум. – Київ. – № 5. Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І.С. Винокура. – С. 164–169.

REFERENCES

Voynarovskiy, V. (2002). Retsenziia na: Mahomedov B. Chernjahovskaja kul'tura. Problema jetnosa. Lublin, 2001. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*, 244. Lviv, 687–693 (in Ukrainian).

Voynarovskiy, V. (2010). Problema kul'turnoj atribucii pamjatnikov tipa Cherepin III–V vv. n. je. (proizvodstvennyj kompleks Grjada I okolo L'vova). *Lesnaja i lesostepnaja zony Vostochnoj Evropy v jepohi rimskih vlijanij vremja i Velikogo pereselenija narodov. Konferencija 2(2)*. Tula, 63–94 (in Russian).

Voynarovskiy, V.M. (2014). *Promysly ta dopomizhni remesla naseleennia pivdnia Skhidnoi Yevropy v I–XIII st. (arkheolohichne vidobrazhennia ta interpretatsiia)*. Lviv, 440 pp. (in Ukrainian).

Voynarovskiy, V. (2015). Tkactstvo u naseleennia pivdnia Skhidnoi Yevropy v I tys. n. e.: artefakty ta riven spetsializatsii. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 18. Lviv, 136–149 (in Ukrainian).

Voynarovskiy, V. (2016). Pro zahalnu typolohiiu vyrobnychych zaniat davnoho naseleennia. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 20. Lviv, 131–139 (in Ukrainian).

Kolchin, B.A. (1985). *Remeslo. Drevnjaja Rus'. Gorod, zamok, selo*. Moskva, 260–265 (in Russian).

Magomedov, B.V. (2001). *Chernjahovskaja kul'tura. Problema jetnosa*. Lublin, 290 pp. (in Russian).

Magomedov, B.V. (2016). Chernjahovskie zolotye kol'cevidnye podveski s ushkom. *Oium*, 5. *Cherniakhivska kultura: do 85-richchia vid dnia narodzhennia I.S. Vynokura*. Kyiv, 164–169 (in Ukrainian and Russian).

Віктор ВОЙНАРОВСЬКИЙ

Стаття: надійшла до редакції 15.05.2017
прийнята до друку 29.05.2017